
Zanny Minton Beddoes

Mit ér az ember, ha diplomás?

Egy szülői osztályteremben nagy csapat tinédzser görnyed a padokban. Néma csöndben egy régi feladatlapot böngésznek. Körülöttük élénk színű tankönyvek tornyosulnak. Az iskola reggel nyolckor kezdődik és délután fél ötkor ér véget, de legtöbben nem mennek haza este tíz óránál előbb. Akárcsak a dél-koreaiak százalécai, a suneung-ra, azaz egy feleletválasztós tesztre készülnek, amely nagyban meghatározza majd, hogy sikerül-e egy jó egyetemre bekerülniük, vagy csak egy gyengébb helyre, illetve hogy egyetemre mennek-e egyáltalán.

Dél-Koreában egy nemzedéknyi idő leforgása alatt a diploma majdhogynem mindennapi jelenséggé vált. Ma az ország középiskolás diákjainak hetven százaléka érettségi után rögtön egyetemen folytatja a tanulmányait; a 25 és 34 év közöttiek pedig hasonló arányban rendelkeznek diplomával, ami emelkedést mutat a 2000-ben mért 37 százalékhoz képest. Harc folyik a legrangosabb intézményekbe való bejutásért, és már egész korán elkezdődik a vizsgára felkészülés. Szöulban hosszú várólisták vannak a legkeresettebb magánbölcsődékben.

Dél-Korea kivételes eset. Más országokban azonban szintén megemelkedett a fiatal diplomások száma. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) harmincöt országában a 25 és 34 év közöttiek 43 százalékának van jelenleg diplomája. Amerikában ez a szám 48 százalék.

1995 és 2014 között a felsőoktatásra szánt kormányzati kiadások a GDP 0,9 százalékáról az 1,1 százalékára emelkedtek az OECD-országokban, míg a magánszektor ezirányú kiadásai 1,2 százalékról 1,5 százalékra nőttek. Mivel a tandíjat érintő állami támogatások

átáramlanak az [oktatási] intézményekhez, ez közrejátszott a költségek felduzzasztásában. 1990 óta a teljes inflációnál kétszerte gyorsabban nőtt azoknak az amerikai egyetemistáknak a tandíja, akik nem kapnak ösztöndíjat vagy támogatást.

A döntéshozók nyilvánvalóan tartják, hogy ha több fiatal mehet egyetemre, akkor ez lökést ad a gazdaságnak és a társadalmi mobilitásnak. Józan ésszel mindkét elképzelés tetszetősnek tűnik. Iskolázottabb emberek egész biztosan nagyobb valószínűséggel állnának elő termelékenységet fellendítő újításokkal. S mivel a műszaki fejlődés új elvárásokat támaszt a dolgozókkal szemben, kézenfekvőnek tűnik, hogy egyre több diplomásra van szükség. Mi mással bizonyíthatná jobban képességeit egy szegény családból származó tehetséges fiatal, mint egy diplomával?

Az országok közti összehasonlítás azonban nem sokban igazolja a fenti összefüggéseket. A gazdagabb országok több diplomással büszkélkedhetnek, de ez főként a bővebb anyagi forrásokkal és azzal magyarázható, hogy a fiatalok nem kényszerülnek rá a korai munkába állásra. A fejlett gazdaságokban lassúbb a növekedés – ennek valószínűleg az az oka, hogy kevesebb egyszerű mód kínálkozik a termelékenység fokozására, nem pedig az, hogy az oktatás gátolja növekedésüket.

Az egyetemeken elismert igazság...¹

A döntéshozók által idézett legfőbb bizonyíték az ún. „diplomás jutalék” (graduate premium) – amely a diplomával, illetve középiskolai

---

¹ Magyarul nehezen visszaadható szójáték, amely Jane Austin *Büszkeség és balítélet* című regényének első sorára – a világirodalom egyik leghíresebb kezdőmondatára – utal: „It is a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune must be in want of a wife.” Senczi Miklós fordításában: „Általánosan elismert igazság, hogy a legényembernek, ha vagyonos, okvetlenül kell feleség.”

érettségivel rendelkezők átlagkeresete közti különbséget jelenti a tandíjak és a tanulás alatt kiesett jövedelem figyelembevételével. Ezt a különbséget a felsőoktatásban gyakran „a beruházás megtérülésének” nevezik, amit a diploma megszerzése miatt megnövekedett jövedelemnek a munkával töltött évekre vetítésével számolnak ki. A New York-i Federal Reserve bank kutatása szerint Amerikában a felsőoktatásba fektetett pénz rendkívül kedvező módon térült meg 1980 és 2000 között, mielőtt kiegyenlítődték évi 15 százalék körül. Azaz a tandíj és a tanulás miatt kimaradt kereset összegével egyező mértékű beruházás átlagosan 15 százaléknyi éves hozamot termel azáltal, hogy a felsőfokú végzettséget jövedelem-többlettel értékeli a munkaerőpiac.

A Világbank 139 gazdaság számára készített becsléseket e fenti megtérüléssel kapcsolatban. Bár vannak eltérések az egyes országok között, mindenütt jelentősnek számít. A *The Economist* adatelemzése szerint a hozamok szoros kapcsolatban állnak a diplomások számával és a jövedelemtartománnyal. A nagy-britanniai és németországi hozamok hasonlóak az amerikaihoz. A Szubszaharai Afrikában (Fekete-Afrikában) – ahol a felsőfokú végzettség igen ritka és a szakképzetlen munkavállalók keresete alacsony – ez az arány 21 százalék körül van. A skandináv országokban, ahol kiegyenlítettebbek a fizetések, és a felnőtt lakosság kétharmada diplomás, körülbelül 9 százalékról beszélhetünk.

A diplomás jutaléknak azonban megvannak a szépséghibái, ha az egyetemet fontolgató végzős középiskolások – és a felsőoktatás kiterjesztésén gondolkozó döntéshozók – útmutatóként akarják használni. Még az egyes országokon belül is nagy különbségeket fed el az átlag. A legtöbb diák tisztában van vele, hogy egy matematika vagy pénzügy terén szerzett diploma valószínűleg sokkal jövedelmezőbb, mint egy zenei vagy szociális végzettség. Arra azonban csak kevesek jönnek rá, hogy a diplomás jutalék miatt túlbecsülik a pénzügyi előnyeit egy olyan végzettségnek, amelynek megszerzésébe érdemjegyeik alapján aligha érdemes belevágniuk, függetlenül attól, hogy mit tanulnak.

Ha összehasonlítjuk a diplomások fizetését a diplomával nem rendelkezőkével, az egyetemet elkezdő, de be nem fejező diákokat egy kalap alá lehet venni azokkal, akik bele sem fogtak, noha az előbbi csoport szintén fizette a tandíjat, és jövedelme esett ki. Számuk nem elhanyagolható. Amerikában a felsőfokú intézményekben a diákok 40 százalékának hat év alatt sem sikerül megszerezniük a négyéves képzésre épülő diplomát. A lemorzsolódási arány a fejletlen országokban 30 százalék körül mozog. A legalacsonyabb érdemjegyekkel felvett diákoktól várható el a legkevésbé, hogy befejezzék tanulmányaikat.

Egészen másként alakul a kép, ha az egyetemi végzettség megtérülésének kiszámításakor a lemorzsolódásokat is figyelembe vesszük. Bryan Caplan, a George Mason Egyetem közgazdász-professzora *Az oktatás ellenében (The Case Against Education)* című új könyvében azt állítja, hogy a gyenge teljesítményű diákok alacsony végzettségi aránya és az a tény, hogy – adott szintű végzettség esetén – okosabb emberek jellemzően többet keresnek, azt jelenti, hogy egy négyéves képzés keretében megszerzhető diploma megtérülése Amerikában a kiváló diákoknál mért 6,5 százalék és a leggyengébbekre jellemző sovány 1 százalék között mozog.

Ennek a különbségnek egy része azzal magyarázható, hogy a leggyengébb diákok a legrosszabb egyetemeket választják, ahol a legnagyobb a lemorzsolódási arány. Ha sikerül színvonalasabb intézményekbe bejutniuk, a megtérülések magasabbak lehetnek. Egy 2014-es tanulmányban Seth Zimmerman, a Chicagói Egyetem docense összehasonlította azoknak a floridai érettségizőknek a jövedelmét, akiknek a jevei épphogy elégségesek voltak egy jó állami egyetemre való bekerüléshez. Azok, akik épp a ponthatár felett voltak, sokkal nagyobb valószínűséggel kezdték meg tanulmányaikat jó nevű intézményekben, mint azok, akiknek a pontszáma kicsivel a meghúzott határ alá esett. Az előbbieket hasonló arányban végeztek, mint a szélesebb hallgatói kör. Jóval többet kerestek, mint a meghúzott ponthatár alatti társaik, és jelentős arányban megtérültek a befektetéseik.

A diplomás jutalék túlhangsúlyozása nem az egyetlen ok, amiért a döntéshozók túlbecsülik a szélesebb értelemben vett előnyeiket annak, hogy növekedjen az egyetemre menő fiatalok aránya. A felsőoktatás társadalmi megtérülésének kiszámolására alkalmazott szokásos módszer valamennyi diplomás jutalék összeadása, majd minden lehetséges állami támogatás levonása. A diploma azonban részben azt is szolgálja, hogy társadalmi státuszunkról árulkodó ún. „pozicionális termékekhez” („positional goods”) jussunk hozzá, amely mások rovására juttat bennünket előnyökhöz. A jutalék egy része inkább a másokkal szemben szerzett előnyünkből származik egy jó állásért folytatott versenyben, semmint a termelékenységet fokozó képességek és tudás megszerzéséből. Egy teljes körű számítás nemcsak a diplomások nyereségét foglalná magába, hanem a diplomával nem rendelkezőket ért veszteségeit is.

A diplomák ugyanakkor egyfajta jelzőberendezésként is működnek. A jutalékba beletartoznak a személyes tulajdonságok jövedelmet fokozó hatásai is, amelyekkel nagyobb valószínűséggel rendelkeznek a diplomások, nem azért, mert mindezekre az egyetem alatt tettek szert, hanem mert már akkor birtokukban voltak, amikor beléptek oda.

A diploma általános jelenséggé válásával egyre fokozódik jelzőértékük. A toborzók (recruiterek), akik mellesleg nem a saját zsebükből fizetik az álláskeresők felsőfokú tanulmányainak költségeit, előszeretettel követelik meg a diplomát, hogy kiszűrjék a legkevésbé motivált vagy hozzáértő jelentkezőket. A Harvard Business School munkatársainak, Joseph Fullernak és Manjari Ramannak egy nemrég megjelent tanulmánya szerint a cégek rendszeresen megkövetelik a pályázóktól, hogy diplomájuk legyen, bár az ugyanolyan állásban már dolgozóknak csak a töredéke rendelkezik vele. Ez növeli a diplomás jutaléket – de nem a diplomák abszolút hozamának a fellendítésével, hanem inkább a diplomával nem rendelkezők büntetésével.

A *The Economist* elemzése az amerikai népszámlálási adatokról rávilágított arra, hogy 1970 és 2015 között 265 foglalkozás közül 256-ban megnövekedett a legalább bachelor-fokozattal

(alapidiplomával) rendelkező 25–64 éves dolgozók aránya. Ezek némelyike olyan szellemileg igen nagy teljesítményt követelő munka, amely sok változáson ment át ez idő alatt, mint például a repülőmérnök vagy a statisztikus. Más foglalkozásokhoz – mint például a pincéréhez – nem szükséges diploma. Jelenleg a pincérek 16 százalékának van diplomája – feltehetően azért, mert nem tudtak a végzettségüknek megfelelő állást találni. Más, többnyire diplomások által végzett munkák pedig régebben rövidebb képzést igényeltek – ilyen például az újságírás, az óvodai nevelés és általános iskolai tanítás. Ma rendszerint belépési követelménynek számít egy diploma birtoklása.

A *The Economist* a túlképzettség mértékét fogalmazta meg azáltal, hogy úgy határozta meg a diplomát igénylő állásokat, mint amelyeket 1970-ben többnyire csak szakiskolai képzéssel rendelkezők tölthetnek be. A mi adataink szerint a diplomások mindössze 35 százaléka dolgozik ma ilyen állásokban, ami csökkenést jelent a negyvenöt évvel ezelőtti 51 százalékhoz képest. Csak a foglalkozások nevéből ítélve, ma Amerikában 26,5 millió munkavállaló – akiknek kétharmada diplomás – olyan munkát végez, amelyet fél évszázaddal ezelőtt jórészt diplomával nem rendelkezők láttak el.

Ez a számítás eltúlozza a tendenciát. A technikai fejlődés kétségtelenül még többet követelt a dolgozóktól némelyik foglalkozásban. Ez ugyanakkor nem mondható el az összesről, legalábbis a fizetések alapján ítélve. Nem mutatkozik szoros összefüggés a diplomások egyes állásokban való nagyobb arányú jelenléte és a magasabb fizetések között. Azoknak az állásoknak körülbelül a felében, amelyek magasabb arányban foglalkoztatnak diplomásokat ma, mint ötven évvel ezelőtt, ugyanis a reálbérek csökkenése figyelhető meg.

Andreas Schleicher, az OECD oktatási igazgatója úgy gondolja, hogy „az országok nem a diplomák, hanem a szakértelem hiányában szenvednek”. Szerinte az a mód, ahogy az egyetemek az egyetemi autonómiára hivatkozva saját maguk határozzák meg a felsőoktatásban elvárt követelményrendszert, részben azért jelent problémát, mert az egyetemek nem

felelnek meg a diákok valamennyi típusának. A lemorzsolódók pedig nem túl sok anyagi hasznát látják részben befejezett tanulmányaiknak.

Ígéretes fejleménynek tűnnek a mikrokreditek és a nanodiplomák – azaz a rövid szakmai tanfolyamok, amelyeket többnyire számítógépes ismeretekből és informatikából lehet végezni. A Udacity online oktatócégnek széles a palettája: van itt az Uber és a Mercedes-Benz által jóváhagyott autonómjármű-tanfolyam és digitális marketing-kurzus, amelyhez a Facebook és a Google adja a nevét. Az edX – a Massachusettsi Műszaki Egyetem, a Harvard és más élen járó egyetemek együttműködésével – ingyen ajánl hasonló tanfolyamokat. Pár száz dollár ellenében a diákok vizsgákon bizonyíthatják, hogy elsajátították a tananyagot.

Félre az egyetemi kampuszokkal

Jelenleg ezek a kurzusok többnyire csak kiegészítik a diplomát, de nem helyettesítik azt. Az edX hallgatóinak háromnegyede már rendelkezik alapidomával a beiratkozáskor. Azonban a legkeresettebb munkaadókkal való együttműködés miatt több esély van rá, hogy ezek a tanfolyamok végül önállóan is tanúsíthatnak majd a pályázó képességeiről.

Addig is elég kockázatos döntést hoz az, aki úgy határoz, hogy nem megy egyetemre, még ha sok diplomásnak olyan munkát sikerül is találnia, amelyet régebben mások diploma nélkül végeztek – vagy ha még az állásszerzés is nehézségekbe ütközik. Dél-Koreában ma a munkanélküliek körülbelül felének felsőfokú végzettsége van. Számukra már maga a „diplomás jutalékról” szóló elgondolás is gúnyolódásként hangozhat. Kim Hyang Suk, aki toborzóként dolgozik, elmondja, hogy cégénél az ügyfélszolgálati állásokra pályázók fele diplomás, bár mindössze középiskolai végzettség az előírás.

Kim asszony szívesebben látna tapasztalattal rendelkező érettségizett pályázókat a tapasztalatlan diplomások helyett, akiket magának kell majd betanítania. Nem biflázókra van szüksége, hanem „jó kommunikációs készségű, megnyerő” emberekre, akik udvariasan szólnak a telefonba. Mivel azonban ezt jelenleg kevés

munkaadó látja így, a legtöbb fiatal szemé előtt a diploma megszerzése lebeg. Lehetséges, hogy diplomával a zsebükben nem fog úgy dőlni a pénz, mint korábban remélték, de diploma nélkül valószínűleg még sokkal rosszabbul járnak.

(The Economist)

Zoltan Barany²

Útvesztés Mianmarban – A demokratikus ébredéstől az etnikai tisztogatásig

---

2017 végén a világ nagy része megdöbbenéssel fogadta a hírt, hogy Mianmar katonasága módszeresen irtja az ország muszlim rohindzsa kisebbségét. Az utóbbi években (a Burma néven is ismert) Mianmarból többnyire jó hírek érkeztek. A több évtizedes kegyetlen katonai elnyomás évtizedei után az ország a fő ellenzéki párt, a Nemzeti Liga a Demokráciáért rendkívül ritka, mindent elsöprő győzelmének lehetett tanúja a 2015-ös országos választásokon. A de facto államfő az NLD vezetője, Aung Szan Szú Csí, nemzetközi szinten ünnevelt ellenzéki politikus lett, aki Mianmar demokratikus útra tereléséért tett erőfeszítéseieért 1991-ben elnyerte a Nobel-békedíjat. Sok elemző és tisztviselő úgy vélte, hogy az ország végre a demokratikus kormányzás útjára lépett. A nyugati demokráciák, köztük az Egyesült Államok bőkezűek voltak a támogatást illetően. Mianmar már régóta elszigeteltségben élt, szinte kizárólag Kínára támaszkodva, amely meglegedett azzal, hogy szemet hunyt az emberi jogok megsértése felett. Most sokakban feltámadt a remény, hogy Szú Csí a Nyugat által támogatott nemzetközi rend felé fogja vezetni az országot.

Ezek a remények figyelmen kívül hagyták a valóság egy alapvető tényét, amely a rohindzsák megszárlása miatt került reflektorfénybe: a mianmari tábornokok továbbra is ellenőrzésük alatt tartják az ország politikai

---

2 Zoltan Barany (Bárany Zoltán) a Texasi Egyetem politológus professzora. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=417&lap=0>

és gazdasági életének nagy részét. Szú Csínek finoman kell egyensúlyoznia, és úgy kell előmozdítania a demokratikus uralmat, hogy közben nem haragítja magára a tábornokokat. Kormányának nincs hatalma a hadsereg felett, és nem túl sokat tud tenni a katonaság kegyetlen rohindszaellenes kampánya ellen – amely viszont rendkívül széles támogatottságot élvez. Szú Csínek ugyanakkor eleve rossz lapokat osztott az élet, ő pedig csak rontott a helyzeten. Autokrata stílust vett fel, nem sikerült haladást elérnie azokon a területeken, amelyekre valóban befolyása van, ráadásul elidegenítette magától valamikori nyugati szövetségeseit.

A sehová se tartozók

Az 54 milliónyi lakossággal rendelkező Mianmar 135 etnikai csoportot ismer el hivatalosan – ezek közt nem szerepelnek a rohindszák. A mianmari hatóságok, ideértve Szú Csít is, valójában még magát a „rohindsza” kifejezést sem akarják használni. A rohindszák azonban vitathatatlanul különálló népcsoportot képviselnek, amelynek hosszú története van Mianmarban. Azoknak az embereknek a leszármazottai, akiket a brit gyarmati hatóságok olcsó munkaerő reményében arra ösztönöztek, hogy Kelet-Bengáliát (a mai Bangladeszt) elhagyva Burma gyéren lakott nyugati területeire vándoroljanak a tizenkilencedik században és a huszadik század elején. Ma két és fél millióan vannak a rohindszák, akik a világ legnagyobb állam nélküli népességét alkotják. Jelenleg közülük azonban kevesebb mint félmillióan lagnak Mianmarban, a többiek elmenekültek az évtizedes hatósági elnyomás és a kirekesztés elől, gyakran átkelve a határon Bangladeszbe, ahol kiterjedt, nyomorúságos menekülttáborokban lagnak. A Mianmarban maradtak az ország muszlim közösségének részét képezik. A mianmari muszlimok többsége városokban él, burmaiul beszél, burmai nevet visel, és mianmari állampolgár. A rohindszák mások: legtöbbször egy bengáli nyelvűvárosban beszél, hagyományos muszlim nevük van, és soha nem kaptak állampolgárságot. A rohindszák mind Bangladeszben, mind Mianmarban rendkívül

nehéz körülmények között éltek még a térség szerény életszínvonalához képest is: szegénységben, jogállás híján és sokrétű diszkrimináció közepette. Forrásaik szűkössége és rendkívüli sebezhetőségük miatt a rohindszák többnyire kudarcot vallottak a politikai mozgósítás terén, amely további ellenérzést váltott ki velük szemben. Az 1950–1954-es rohindsza ellenállási mozgalmat például, amely állampolgárságot követelt és véget akart vetni a politikai diszkriminációnak, végül a hadsereg verte le.

Ezek után talán nem meglepő egy militáns rohindsza frakció megjelenése: az Arakáni Rohindsza Felszabadítási Hadsereg (ARSA) 2013-ban jött létre. Az ARSA vezetőinek többsége Bangladeszből vagy Pakisztánból származik, és néhányan Afganisztánban kaptak kiképzést dzsihadista háborús veteránoktól. (A csoport első embere Pakisztánban született, és később imám lett belőle Szaúd-Arábiában.) Az ARSA-nak valószínűleg kevesebb mint 600 aktív tagja van. A mianmari tisztviselők azonban veszélyes szervezetnek tekintik. 2017. augusztus 25-én, a kora hajnali órákban például, körülbelül 150 ARSA-harcos indított összehangolt támadást rendőrörsök és egy laktanya ellen Rakhine államban. Az összeszetűzés hetvenhét ARSA-harcos és tizenkét rendőrtiszt halálával végződött, és egy leszámolást robbantott ki, amelynek során a Human Rights Watch jogvédő szervezet szerint a mianmari hadsereg rohindsza falvak sorát égette fel, polgári lakosok tucatjait gyilkolta meg, és asszonyok és lányok elleni erőszakhullámot indított el. Az ENSZ etnikai tisztogatásnak nevezte a cselekményeket, mások pedig, köztük Emmanuel Macron francia elnök és nyolc Nobel-békedíjas néptársként jellemezték.

2017 végéig 650 000 rohindsza menekült át a szomszédos Bangladeszbe, csatlakozva ahhoz a körülbelül 200 000-es tömeghez, amely az utóbbi években vándorolt el a korábbi hátrányos megkülönböztetés és erőszakhullámok elől. A nagyarányú kényszerű migráció 2017 végére megállni látszott. 2017 novemberében pedig a nemzetközi nyomás előtt meghajolva, Mianmar aláírt egy kínai közvetítéssel létrejött megállapodást Bangladeszsel, amely

kísérletképpen hazatelepíténé menekülteket – újonnan épített falvakba. Ennek a tervnek a végrehajtása azonban a legjobb esetben is kérdésesnek nevezhető: megkívánja a mianmari hatóságoktól, hogy ellenőrizzék minden egyes menekülttel kapcsolatban, hogy ténylegesen Mianmarban lakott-e, mielőtt visszatérhet. Ugyanakkor a legtöbb rohindzsának nincsenek hivatalos iratai előző lakhelyük igazolására. Ennél fontosabb, hogy kevesen kívánnak közülük visszatérni egy olyan országba, ahol nemzedékek óta üldöztetésben volt részük.

A forradalom lánya

Mianmar kormányát és különösen hadseregét, a Tatmadawot világszerte elítélik a rohindzsák elleni kampányért. 2017-ben az ENSZ emberi jogi főbiztosa, Zeid Ra'ad Al Husszein a hadsereg „kegyetlen biztonsági hadműveletét” az etnikai tisztogatás tökéletes példájának nevezte. Szú Csít bírálói legjobb esetben tértelenységért, legrosszabb esetben a hadseregnek az elkövetett atrocitásokhoz nyújtott politikai fedezékért pellengérezték ki. Indítékainak értelmezésétől függetlenül nehéz volt összeegyeztetni tetteit az emberi jogok ikonikus védelmezőjének szerepével. Szú Csí a köztisztviselőben álló burmai forradalmár, Aung Szan lánya; az 1940-es években apja terelte az országot az Egyesült Királyságtól való függetlenség útjára. Az 1990-es években „a Hölgy”, ahogy Mianmarban nevezik, győzelemre segítette a Nemzeti Ligát az országos választásokon. A katonaság azonban megsemmisítette az eredményeket, és az elkövetkező huszonegyből tizenöt évre házi őrizetben tartotta Szú Csít, mielőtt 2010-ben szabadlábra helyezte volna, hogy ezzel fémjeljeze a kormány kezdődő liberalizációs programját. Szú Csí mélységes felháborodást váltott ki azáltal, hogy ölbe tett kézzel nézte a vérontást – vagy ami még rosszabb, hogy esetleg neki magának is része volt benne. Desmond Tutu, Dél-Afrika érseke, aki egyike a kiábrándultságuknak hangot adó nagyszámú Nobel-békedíjasnak, fájjalta „szeretett, drága testvére” hallgatását, és azt mondta, hogy „az igazságosság szószólójához nem illő egy ilyen ország vezetése”.

Szú Csí válaszában azonban nem kellett volna nagy meglepetést okoznia. Már régóta jellemző rá, hogy nem tulajdonít túl nagy jelentőséget a rohindzsák nyomorúságos helyzetének. 2017 márciusában Szú Csí kormányzati hivatala hamis vádként utasította el olyan rohindzsák nők részletes beszámolóit, akik a mianmari hadsereg által elkövetett szexuális erőszakcselekményeknek estek áldozatul. A sajtószabadság valamikori védőjeként ismert Szú Csí mélységesen hallgat annak a két Reuters-újságírónak az esetéről, akiket 2017 decemberében tartóztatott le a katonaság, miután a hadsereg szerepét vizsgálták tíz rohindzsák polgári személy meggyilkolásával összefüggésben. Szú Csí kormánya ténylegesen létrehozott egy bizottságot, élén Kofi Annan volt ENSZ-főtitkárrel a rohindzsák ügy tanulmányozására, és megígérte, hogy végrehajtja annak ajánlásait. 2018 januárjában Bill Richardson volt ENSZ-nagykövetség, aki régtől fogva Szú Csí támogatója, kilépett egy másik tiszfős nemzetközi tanácsadó testületből, amelyet még korábban állított fel a mianmari kormány a rohindzsák válság miatt; szavaival élve a „kormány pom-pom lány csapatában” „tisztára mosás” folyik. Ami Szú Csít illeti, Richardson így nyilatkozott: „Módfelett kedvelem és tisztelem őt. A rohindzsák ügyben azonban nem adott erkölcsi iránymutatást.”

Szú Csí igencsak rászolgál a kritikára. Amikor azonban bírálói azt vetik a szemére, hogy nem száll szembe nyilvánosan a katonasággal, nem beszélve a tábornokok kordában tartásáról, figyelmen kívül hagyják a mai mianmari valóság két alapvető tényét. Először is az országban rendkívül erős a rohindzsáellenes érzület. Az ellenük táplált gyűlölet általánosan elterjedt, mélyen gyökerező jelenség; befolyásos szélsőséges buddhista szerzetesek gerjesztik, akik a katonaság politikai szövetségesei, és akik a rohindzsákkal szembeni erőszakot is szították. A kegyetlen valóság az, hogy a burmaiak nagy része, köztük a Nemzeti Liga támogatói is, helyeslik a rohindzsáellenes kampányt. A rohindzsák melletti kiállás és az érdekükben tett megnyilvánulások politikai öngyilkossággal lennének egyenértékűek Szú Csí és kormánya számára, és csak a hadsereg társadalmi támogatottságát növelnék.

Másodsor, a polgári erők vezetett kormány semmilyen befolyással nem bír a fegyveres erők felett, és nincs semmilyen eszköze megrendszabályozásukra. Még ha Szű Csí szeretné is megfékezni a rohindszák elleni kampányt, ez szinte lehetetlen vállalkozásnak bizonyulna. A katonaság mesterkedésével elkészült 2008-as alkotmány garantálja, hogy a hadsereg maradjon az ország messze legerősebb politikai intézménye. Az alkotmány módosításához a szavazatok több mint 75 százaléka szükséges a törvényhozásban – a parlamenti helyek 25 százaléka a katonaság személyi állományának fenntartott, amely biztosítékot jelent arra, hogy nem történhet változtatás együttműködésük nélkül. Ráadásul az alkotmány a fegyveres erők irányítása alá rendel három kulcsfontosságú minisztériumot: a honvédelmit, a határvédelmit és a belügyit. Ezek közül a legutolsó felügyeli a kormányügynökséget, vagyis az állam adminisztrációs központját, amely felelős valamennyi régiós és állami szintű kormányzat napi működéséért és a közigazgatási területek és települések ezreinek irányításáért. Az alkotmány tovább védi a hadsereg érdekeit azért, hogy főparancsnoka jelölhet ki hatot a Nemzeti Védelmi és Biztonsági Tanács nevű legfelső végrehajtó szerv tizenegy tagja közül.

A hadsereg maga határozza meg költségvetését is, és bármiféle polgári ellenőrzés nélkül költi azt el: 2017-ben költségvetése 2,14 milliárd dollárra (587 milliárd forintra) rúgott, amely a kormányzati kiadások 13,9 százalékát tette ki – ez a GDP közel három százalékát jelentette, és többet, mint amennyi együttesen jut a régóta elhanyagolt egészségügyre és oktatásra. Mindebből talán éppolyan szükségszerűen következik a hadsereg gazdasági befolyása, mint politikai súlya. Egyes becslések szerint az állományban lévő és a nyugdíjas tisztek és köreik a gazdaságnak több mint 80 százalékát tartják a markukban.

Az alkotmány megszővegezése, majd a közjóvá hagyását célzó népszavazás tartása két fontos lépést jelentett a katonaság arra vonatkozó hosszú távú terveiben, hogy irányításuk alatt óvatos lépések történjenek egy – saját megfogalmazásukkal élve – „fegyelmezett demokrácia” felé, és hogy a napi szintű politikai

felelősséget átadják egy polgári kormánynak. Miután a katonai elit megszabadult a kormányzás terhéértől, saját érdekeire – a hadsereg modernizálására és üzleti birodalmának fenntartására kezdett összpontosítani. Nem adtak fel túl sokat a számukra értékes dolgokból, az általuk engedélyezett változások pedig bármikor könnyen visszafordíthatók. További demokratikus változás nemigen várható, hacsak a tábornokok le nem mondanak alkotmányos előjogaikról.

A Vaslady

Szű Csí képtelen volt változtatni ezen az alapvető hatalmi felálláson. A 2015-ös választásokat követően nem sikerült meggyőznie a magas rangú katonai vezetőket az alkotmány módosítással kapcsolatban, hogy távolítsák el az ott szereplő tilalmat, mi szerint nem tölthet be elnöki funkciót olyan személy, akinek családtagjai külföldi útlevelemmel rendelkeznek. Ez a záradék kifejezetten Szű Csí ellen irányult, akinek néhai férje, Michael Aris, brit volt, gyerekei pedig brit állampolgárok. 2016 márciusában a Nemzeti Liga irányította törvényhozó testület Szű Csí bizalmasát, Htin Kiawot választotta meg államfőnek; aki többnyire jelképes szerepet töltött be. Szű Csí létrehozta az „államtanácsosi” pozíciót és azt foglalta el, ezáltal a miniszterelnökhöz hasonló szerepet adva magának – ezzel a teljesen mértékben védhető, áthidaló megoldással választotta a hadsereg lépésére, amellyel államfővé válását megakadályozták.

Kevésbé igazolható Szű Csí tekintélyelvű megnyilvánulásai hivatalba lépése óta, valamint annak elképesztő mértéke, amivel saját kezébe összpontosította a hatalmat. Ráadásul államtanácsosként a külügyminisztérium élén is áll, és a Nemzeti Liga elnöki funkcióját is megtartotta magának. Pártfőnökként személyesen választotta ki a párt központi végrehajtó bizottságának valamennyi tagját – ez sérti a párt működési szabályait. Szű Csí mikromenedzserként jellemezhető, aki nehezen delegálja a tennivalókat, a legtöbb nagy horderejű döntéshez szükség van az ő jóváhagyására, ami az ügyek feltorlódásához vezet. Legalább tizenhat kormányzati bizottságban vesz részt, amelyekben ritkán születik konkrét

döntés. 2017 novemberében a kormány létrehozott egy Központi Kormányhivatal névre keresztelt új minisztériumot, hogy csökkentse a Szú Csi vállára nehezedő feladatokat.

Szú Csi úgy döntött, hogy saját maga szóvivőjének a szerepét is betölti, de nem igazán sikerült kormányzati intézkedéseit jól kommunikálnia. Jobban szereti a korlátozott átláthatóságot: nem egy NLD-taggal beszéltem, akiket elmondásuk szerint utasított, hogy ne tegyenek fel kellemetlen kérdéseket a parlamenti üléseken, és kerüljék az újságíróknak adott nyilatkozatokat. Jól érzékelteti számos – csekély szakértelemmel bíró – kormánytag Szú Csi általi kinevezése, hogy a személyes hűséget többre értékeli a hozzáértésnél.

Szú Csi hetvenes évei elején jár, ugyanakkor nincs nyilvánvaló utódja, pártja pedig túlnyomórészt más hetvenes évekből áll, akik élvezik a bizalmát, de hiányzik belőlük az energia, a képzelőerő és a kellő készségek annak az átfogó megújításnak a keresztülviteléhez, amelyre az országnak szüksége van. Bár Szú Csi rendkívül kritikus az alkotmánnyal, mégis felhasználta annak antidemokratikus rendelkezéseit, amikor céljai úgy kívánták. Például, két NLD-tagot jelölt ki főminiszternek Rakhine és Shan államokban, amelyek mindegyike nagyszámú etnikai kisebbségnek ad otthont – annak ellenére, hogy mindkét helyen az ezeket a csoportokat képviselő helyi párt jelöltje nyert a népszavazáson.

Az az összetett politikai helyzet, amelyben Szú Csinak kell tevékenykednie, erőskezü és céltudatos vezetőt követel meg. Továbbra is népszerű maradt az egyszerű burmai emberek körében, akik csodálják szívósságát, tisztelik vezetői tekintélyét és pótolhatatlannak tartják. Tekintélyelvű stílusa és a rohindza-válság körüli hallgatása kevésbé lenne aggasztó, ha kormánya jelentős előrelépéseket tenne a gazdasági reformok vagy a más etnikai kisebbségi csoportokkal való egyeztetés terén.

Szavak és tettek

Jóllehet az NLD Mianmar fő ellenzéki csoportja 1988 óta, sohasem fogalmazott meg politikai programot a demokráciával, a jogállamisággal és gazdasági reformmal kapcsolatban tett homályos ígéreteken kívül. Lehetne azzal érvélni,

hogy egy ellenzéki párt sikeréhez nem szükségesek részletesen kidolgozott javaslatok: volt egy emblemikus vezetője, és szembeszállt a hadsereggel. Azonban még két hatalomban töltött év után is nagy kérdőjelek maradtak a kormány gazdaságpolitikáját és az etnikai és vallási kérdésekhez való hozzáállásukat illetően, továbbá tisztázatlanok a tervek, amelyekkel a katonaságot próbálnák rábírní, hogy távozzon a politika területéről. Korlátozott mozgástere ellenére a kormány jobban is teljesíthetett volna beiktatása óta.

Mianmart kétségbeejtő szegénységbe taszította, hogy a gazdaság évtizedeken keresztül katonai irányítás alatt állt. 2017-ben egy főre eső 1300 dolláros (357 000 forintos) GDP-je a legalacsonyabb volt Délkelet-Ázsiában, körülbelül fele Laoszénak és egyötöde Thaiföldének. 2016-ban és 2017-ben több mint hat százalékkal nőtt a GDP, de ez lassúbb ütemű volt, mint aminek az ország az évtized elején volt tanúja. Az infláció lassacskán kétszámjegyű lesz, drágább lett a megélhetés, az álláspiacon pedig igen szegényesek a kilátások. Burmaiak milliói voltak kénytelenek külföldön állást vállalni, többnyire piszkos, veszélyes és megalázó munkákat.

Az NLD legégetőbb feladatának a gazdaság megreformálásának kellene lennie, de 2016 júliusáig várt, hogy a kérdésről első nagyszabású közleményét kiadja. A hivatalos irat leginkább egy kívánságlistának volt nevezhető; vázlatos áttekintés volt politikai intézkedések és adott időkeretben megvalósítandó konkrét célok megfogalmazása nélkül. Mindezidáig a kormány legfőbb gazdasági vívmánya a befektetések jogi keretrendszerének részleges szabályozása volt. 2016 januárjában a törvényhozás elfogadott egy választottbíróági törvényt, amely a befektetők bizalmát volt hivatott növelni. Tavaly új befektetési szabályokat léptetett életbe, amelyek a meglévő szabályokat akarták egyszerűsíteni és összehangolni, továbbá amelyek meghatározzák hazai és külföldi beruházóknak járó jogosultságokat. Az NLD azonban elég szűkszavú maradt azzal kapcsolatban, hogy miként lesznek alkalmazhatók az új szabályok. Az NLD-kormány beiktatása korábban táplálta a reményeket a

külföldi befektetések megélénkülésével kapcsolatban, de az ilyen beruházások száma 2015 óta fokozatosan csökkent részben elégtelen fellépésének következményeként.

Más sürgető gazdasági kérdésekben még kevésbé dicsekedhet teljesítményével Szú Csi. Mianmar GDP-jének 37 százalékát a mezőgazdaság jelenti, amely közvetve vagy közvetlenül az ország munkaerejének közel 70 százalékát alkalmazza. A gazdálkodók azonban rendkívül szegények, jövedelmezőség szempontjából az utolsók közt vannak Ázsiában. A kormánynak meg kell találni a módját, hogy biztosítsa nekik azt, amire a leginkább szükségük van nyereségességük növeléséhez: kiváló minőségű vetőmagokat és műtrágyákat, korszerűbb vízgazdálkodást és az öntözőberendezéseket és megfizethető hitelekhez való hozzáférést.

Az is sok szenvedést okoz a gazdáknak, hogy a termőföldek tulajdonjoga sincs a birtokukban. Hosszú évtizedeken át a katonaság több százezer hektárt sajátított ki tehetetlen parasztoktól, jó esetben is csak csekély kárpótlás fejében. 2016-ban gazdálkodók egy csoportja írásban folyamodott a mianmari hadsereg főparancsnokához, Min Aung Hlaing főtábornokhoz földjük visszaadását kérelmezve. A hadsereg válasza az volt, hogy rágalmozási per indításával fenyegette meg a gazdálkodókat és ügyvédeiket. Szú Csi kormánya elmondta, hogy a földtulajdon kérdését kiemelten kell kezelni, de nem sokat tett az ügy érdekében.

A katonai diktatúra nagymértékben elhanyagolta az ország infrastruktúráját is. Szánalmas állapotban vannak az utak, a vasutak és a tömegközlekedés. Még súlyosabb az áramhiány: a lakosságnak mindössze harmada jut hozzá, gyakoriak az áramszünetek, még akár a ranguni luxushotelekben is. A gazdasági növekedés még nagyobb terhelést fog jelenteni az áramszolgáltatásban, és valószínűleg még inkább akadozni fog az ellátás. Ezek a gyenge pontok a gazdasági élet minden területére kihatnak, és elriasztják a lehetséges befektetőket. Úgy tűnik, mintha Szú Csi kormánya nemrégiben megérezte volna az infrastruktúra fontosságát.

Számos tervezet született, a kormány pedig csúcstalálkozókat hívott össze a kérdést illetően. A hangzatos kormányzati szövegeket azonban nemigen követték tettek ezen a téren sem.

Kettős kötés

Az előrelépés hiánya ellenére a polgári kormány és a katonaság közti viszonyt sikerült „normális” kerékvágásba terelni Szú Csi szavaival élve. A legjobb indulatú értelmezés szerint is Szú Csi abban a reményben árul egy gyékényen a fegyveres erőkkel, hogy idővel a tábornokok majd rájönnek: érdekeiket az szolgálja a legjobban, ha távoznak a politikai életből. A hadsereg láthatóan kivár: Min Aung Hlaing úgy nyilatkozott, hogy a Tatmadawnak szándékában áll parlamenti helyeinek csökkentése, de ez ügyben nem árult el ütemtervet.

A problémát egyfelől az jelenti, hogy a katonaságnak két egymással ütköző célja van. A tábornokok szeretnék az elavult berendezésektől, ósdi kiképzési módszerektől és rossz közhangulattól szenvedő sereget – a térség más országainak katonaságához mérhető – szakszerű, ütőképes haderővé átalakítani. Ehhez a katonaságnak fejlettebb, erősebb országok segítségére van szüksége – olyan segítségre, amelynek a nyugati kormányok esetében a politikai szinterről való kivonulás a feltétele. A nyugati kormányok azonban ahhoz is ragaszkodnak, hogy a mianmari vezetés tegyen többet az etnikai kisebbségi csoportokkal fennálló számos konfliktusának megoldására. 2017 szeptemberében az Egyesült Királyság Védelmi Minisztériuma bejelentette, hogy felfüggeszti a Tatmadaw részére biztosított tanfolyamokat, a szünni nem akaró erőszakcselekményekre és emberi jogok folyamatos megsértésére hivatkozva. Hasonlóan, a rákövetkező hónapban a Trump-kormány közölte, hogy megvonja az amerikai katonai segítséget a Rakhine állambeli hadműveletekben résztvevő tisztektől és egységektől, és a mianmari biztonsági erők vezető tagjai pedig nem kaptak meghívást az Egyesült Államok által támogatott rendezvényekre. Ezt követően novemberben amerikai képviselők kétpárti csoportja benyújtotta az ún. 2017-es Burma-törvényjavaslatot, amely többek között visszaállítaná a Tatmadaw elleni szankciókat, amelyeket az

előző évben függesztettek fel jutalmul az ország állítólagos fejlődéséért és a demokrácia felé tett lépéseinek ösztönzésére. Ezt a törvényt még szavazásra kell bocsátani. Mindenesetre 2017 decemberében az Egyesült Államok Képviselőháza határozatban ítélte el a „rohindsák elleni etnikai tisztogatást”, a Trump-kormány pedig újabb büntetőintézkedéseket rótt ki Maung Maung Soe vezéromagyra, aki a rohindsák elleni kegyetlen kampányt vezényelte.

A katonaság kisebbségekkel szembeni aggasztó bánásmódja messze túlmutat a rohindsák kérdésén. Számos etnikai közösség áll már jó ideje háborúban a kormánnyal – némely esetben azóta, amióta Burma 1948-ban kikiáltotta függetlenségét. Ezek a konfliktusok együttesen egyfajta alacsony intenzitású, több oldalon zajló polgárháborút jelentenek. Egyes etnikai csoportok régóta fennálló haragot táplálnak egymás ellen, amelynek nem ritkán földdel kapcsolatos egymással ütköző követeléseik állnak a háttérben. Gyakran szektás különbségek osztják meg magukat az etnikai csoportokat is. Az etnikai erőszak mellett, hogy ezek életét követeli és milliiókat tesz földönfutóvá, megakadályozta egy országos szintű központi hatalom megszilárdítását, továbbá egy közös nemzettudat kialakulását is.

A katonaság évtizedeken át nem tett semmit az elhúzó etnikai konfliktusok ellen, hogy folytatólagos uralmát igazolja. A harcok jó fedezéket nyújtottak azoknak a tábornokoknak, akiknek nyereségük származott a kábítószer-keresedelemből (Mianmar nagy ópiumültetvények hazája), és a drágakövek, az arany és a fűrészáru tiltott kiviteléből. Az utóbbi években azonban a Tatmadaw egyre inkább hajlott arra, hogy véget vessen a polgárháborúnak. 2015 októberében Szú Csí megválasztását megelőzően, nyolc etnikai fegyveres szervezet és a kormány aláírta a katonaság közvetítésével létrejött nemzeti tüzszüneti megállapodást, bár a legnagyobb és legbefolyásosabb etnikai csoportok közül néhányan távol maradtak.

Szú Csí kampánya során ismételtelen elsőrendű feladatként ismerte el az etnikai csoportok közötti béke megteremtését. E cél elérése után

olyan szövetségi rendszer létrehozása lett volna a következő lépés, amelyet először apja ígért az 1940-es években. Arról nem született egyezés, hogy pontosan milyen formában jönne létre ez a rendszer, kivéve, hogy több önállóságot biztosítana az etnikai csoportoknak, viszont nem adná meg nekik az elszakadáshoz való jogot. Mindenesetre Szú Csí részéről taktikai hiba volt az etnikai megbékélésről tett ígéret, mivel nincs sok befolyása arra, hogy a katonaság miként folytatja hadviselését a fegyveres etnikai szervezetek ellen, a szövetségi rendszer gondolata pedig elviselhetetlen a tábornokoknak. Ugyanakkor 2016 augusztusában és 2017 májusában kormánya konferenciákat szervezett azzal a céllal, hogy még több fegyveres etnikai csoportot győzzön meg a nemzeti tüzszüneti megállapodás aláírásáról; a tárgyalások egy asztalhoz ültették a gerillákat, a katonaságot és a kormányt. Várható volt, hogy a találkozóknak nem hoznak sok eredményt amellet, hogy hangzatos beszédeknek és látványos megnyilvánulásoknak adtak teret; utóhatásukként számos régióban felerősödtek a harcok. 2018 februárjában két további lázadó csoport írta alá a tüzszünetet a nagy csinnadratta közepette. Azonban az etnikai fegyveres erők négyötödét kitevő csoportok ugyanúgy ellenzik az aláírást, mint ezidáig. Eközben a tábornokok hallani sem akarnak egy olyan szövetségi hadsereg létrehozásáról, amelyben az ország etnikai csoportjai és régiói is képviseltetve lennének – ez az utóbbi oldal legfontosabb követelése; a katonaság tévesen azt állítja, hogy a fegyveres erők már eddig is befogadók és tisztességesek. Ugyanakkor a fegyveres csoportok ragaszkodnak az elszakadás lehetőségéhez – a katonaság pedig az utóbbit nem hajlandó elfogadni, és ezt a pontot bármilyen végső megállapodás szükszerű feltételének tekintik.

Optimista nézetek szerint a fegyveres etnikai csoportok fő célja, hogy minél több teret nyerjenek a végső béketárgyalások előtt. A valóságban végső céljuk egy szövetségi rendszer megteremtése. Ez viszont a végső határt jelentené a Tamadaw számára: bár a katonai elit megközeletése egyre pragmatikusabbnak mondható az etnikai fegyveres szervezetekkel való tárgyalások

terén, szemükben a szövetségi rendszer továbbra is az első lépést jelenti az ország szétesése felé. A „föderáció” szó már nem számít tabunak a nyilvános vitákban, mint korábban évtizedeken keresztül, de nem valószínű, hogy a közeljövőben kedvező irányban fog változni a katonaság felső rétegét régóta jellemző ellenségesség a szövetségi rendszerrel szemben.

Peking hívó szava

A Nyugat felől érkező szemrehányás közepette, amely a rohindza-kérdés miatt éri Mianmart, vannak olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy a katonaság felhagy viszonylag újkeletű törekvésével a Nyugat kiengesztelését illetően, és ehelyett – a régi stratégiához visszatérve – hagyományos patrónusába, Kínába veti bizodal-mát. Kína mindig is Mianmar legfontosabb kereskedelmi partnere és legnagyobb beruházója volt, és évtizedeken át Peking állt a mianmari katonai junta mögött. Szú Csít államtanácsosként Pekingbe vitte első jelentős külföldi útja 2016 augusztusában. Ottani tárgyalásai üzleti és kereskedelmi ügyeket érintettek, főként néhány nagyszabású infrastrukturális projektet, mint például a 7,2 milliárd dolláros (közel 2000 milliárd forintos) mélytengeri kikötőt Rakhine államban, amelyet Kínának áll szándékában megépíteni, hogy a kínai hajóknak kijárásuk legyen az Indiai-óceánra. Azóta javulás mutatkozott Mianmar és Kína kapcsolatában; 2017 novemberében Hszi Csin-ping kínai elnök megítélése szerint a mianmari–kínai kapcsolatok „még soha nem voltak ilyen jók”. A helyzetnek az is használ, hogy a kínai tisztviselők szemben a nyugatiakkal, nem néznek Szú Csira és kormányára rossz szemmel az emberi jogok lábbal tiprása miatt.

A kínaiak azonban egyre sürgetik az előrehaladást a polgárháború ügyében. A kínai vezetés helyesli a mianmari kormány és az ország fegyveres etnikai szervezetei közti tárgyalásokat, és Peking közvetítésének köszönhető néhány ellenszegülő csoport részvétele a 2017. májusi konferencián. Kína évtizedeken keresztül összetett szerepet játszott a polgárháborúban, támogatta a kormányt, ugyanakkor védelmet, fegyvert és kiképzést biztosított némely harco-

ló csoportnak is; az effajta kapcsolatok lehetővé tették Kína számára, hogy a harcok sújtotta területeken (többnyire törvénytelenül) birtokába jusson olyan természeti erőforrásoknak, mint például a jádekő, az arany és a fűrészáru. Most azonban úgy tűnik, hogy Kína szeretné, ha véget érnének az erőszakcselekmények, mert a lázadók céljai áttolódtak a kormányerőknek való pusztá ellenállástól Mianmaron belüli helyzetük javítása felé, mely utóbbi cél jobban elősegíti a belső stabilitást, továbbá mert a harcok akadályozzák a gazdasági fejlődést és a kereskedelmet. S ami még fontosabb, a kínaiak szeretnék a béke megteremtőjeként láttatni magukat abban a térségben, ahol már régóta bomlasztónak ítélik meg a jelenlétüket.

Pekinghez képest Washingtonnak igen kicsi ma a befolyása Mianmarban. Ez újabb keletű fejlemény: az Obama-kormány egyik vitathatatlan külpolitikai sikerének könyvelhette el, hogy sikerült meggyőznie az országot, hogy induljon el a demokrácia útján. Az Egyesült Államok éveken át Szú Csí rendíthetetlen támogatója volt hivatalba lépése előtt, és mind Barack Obama, mind Hilary Clinton külügyminiszter történelmi jelentőségű látogatásokat tett Rangunban. Amikor Szú Csí 2016 szeptemberében Washingtonba látogatott, kérte Obamát, hogy oldja fel a Mianmart sújtó fennmaradó szankciókat, hogy ezáltal segítse országa gazdasági fejlődését. Obama engedett a kérésnek; ez a döntés utólag hibának tűnik. Obama szerette volna megjutalmazni Mianmart előrelépéséért. Ugyanakkor a büntetőintézkedések feloldása épp attól az eszköztől fosztotta meg Washington, amelyre ma szüksége van. A demokraták Mianmarban és másutt is voltaképpen azt remélték, hogy addig maradnak a szankciók, ameddig el nem tűnnek a 2008-as alkotmány antidemokratikus elemei.

A rohindza-válság tavalyi elmérgesedése óta alábbhagyott a hivatalos érintkezés az Egyesült Államok és Mianmar között. A Trump-kormány alatt Mianmar elvesztette azt a különleges státuszt, amelyet az Obama-érában töltött be Washington külpolitikai elképzeléseiben. Az akkori külügyminiszter, Rex Tillerson 2017 novemberében ötórás látogatáson vett

részt Mianmarban. A Szú Csíval és Min Aung Hlainggal, a hadsereg főparancsnokával tartott találkozókon aggodalmának adott hangot az etnikai kisebbséget érő erőszak miatt. Egy sajtókonferencián pedig kijelentette, hogy „emberiség elleni bűncselekményekről” van szó, de nem támogatta az elképzelést új Mianmar elleni szankciók bevezetéséről. Néhány nappal később Ferenc pápa látogatott az országba, békére és kölcsönös tiszteletre szólítva fel. Sem Tillerson, sem a rendszerint szokimondó pápa nem használta a „rohindza” szót, miközben mianmari tisztviselőkkel tárgyalt vagy nyilvánosan nyilatkozott, valószínűleg attól félve, hogy ez csak súlyosbítaná az amúgy is pattanásig feszült helyzetet, valamint a pápa még attól is tartott, hogy veszélybe sodorhatná Mianmar kicsiny és sebezhető katolikus közösségét.

Valljuk be, az Egyesült Államoknak nem túl sok tetszetős politikai intézkedési lehetősége van, ha az etnikai tisztogatás elleni fellépésről van szó. A tábornokok elleni szankciók visszaállítása vagy újak bevezetése a hadsereget nagy valószínűséggel még inkább Kína tárt karjaiba lökné, amely alig várja, hogy betöltse Washington lanyhuló érdeklődése után hagyott űrt. A Washingtonból és más külföldi fővárosokból érkező vádaskodásoknak nem sikerült odahatni a kormányra, hogy változtasson a rohindzákkal kapcsolatos álláspontján, és voltaképpen növelték a Tatmadaw országon belüli támogatottságát, mint azt a 2017 őszi Mianmar-szerte tartott, nagyszabású katonaság-melletti megmozdulások száma bizonyítja.

Mindazonáltal, az Egyesült Államok megtalálhatja annak a módját, hogy változásokat vigyen végbe. Először is, fel kellene függesztenie valamennyi szerepvállalását a katonai együttműködés terén, és ki kellene terjesztenie a segítségnyújtást az arra méltó, de alulfinanszírozott civil szervezetekre, mint például a Mosaic Myanmarra, amely polgári csoport a többségében buddhista közösség és a keresztény és muszlim kisebbségek közti megértés előmozdítója. Ezenkívül egészség- és oktatási programokat, valamint kulturális csereprogramokat kellene létesítenie vagy támogatnia Mianmarban. Abban az országban, amelyet

legjobb esetben is óvatosság jellemez külföldiek szándékait illetően, az Egyesült Államok általában igen nagy megbecsülésnek örvend az Asian Barometer közvélemény-kutatásai szerint – ez éles ellentétben áll azzal a Kínával és Indiával szemben táplált gyanakvó hozzáállással, amely egész Mianmart jellemzi. Kevés olyan társadalom van, ahol termékenyebb talajra vagy hálásabb fogadtatásra találnának az Egyesült Államok törekvései a demokrácia körültekintő előmozdítását illetően. Végül a felháborodás nyilvános kifejezése helyett Washingtonnak bizalmas módon kellene közölnie nemetszését – különösen olyan politikusok jöhetnek számításba, akik már régóta támogatják Szú Csit és Mianmar demokratizálódását, mint például Clinton és Mitch McConnell, a Kentucky állambeli republikánus szenátor.

Ami pedig Szú Csit illeti, ázsíója úgy lement külföldön, hogy ez tovább csökkentheti amúgy is korlátozott befolyását a tábornokokra. Olyan mértékben beszűkült a mozgáster, hogy ezt sok bírálója nem veszi kellőképpen számításba. Saját helyzetén azonban tovább rontott rossz vezetéssel és azáltal, hogy nem a kormánya irányítása alá tartozó kérdésekre összpontosított: a gazdaság fejlesztésére, az infrastruktúra javítására, az egészségügy és az oktatási rendszer átalakítására. A kormánynak olyan személyzeti politikát kellene folytatnia, amely az érdemekre és a teljesítményre teszi a hangsúlyt, a Szú Csi személyéhez való hűség helyett. A kisebbségi csoportok és politikai pártjaik elidegenítése és a civil szervezetek mellőzése helyett, Szú Csinek ajánlatos lenne tartalmas párbeszédet kezdeményeznie velük, kilátásba helyezve egy nagy átfogó politikai és társadalmi koalíciót, amely idővel megkérdőjelezhetné a katonaság politikai fennhatóságát. Szú Csinek és pártjának vissza kellene vernie a médiaszabadságot érő támadásokat is. S jóllehet a kormány nem tudja kordában tartani a katonaságot, fel kell hagynia a Tatmadaw gatteteinek tagadásával és igazolásával, továbbá eljött az ideje, hogy tevékenyen kiálljon azok mellett, akiknek annyi kinszenvedést okozott a hadsereg elnyomása.

S végül a legfontosabb, hogy Szú Csi gyorsan cselekedjen. Nemzetközi körökben már

csaknem elfogyott az iránta tanúsított türelem. Ha nem változtat hamarosan politikáján, még azt a kevés jóakaratot is elveszti, amely még megmaradt irányában.

(Foreign Affairs)

Keith Humphrey – Jonathan P. Caulkins
– Vanda Felbab-Brown

Alvajáróként a katasztrófa felé
Állítsuk meg egy amerikai járvány
világméretű elterjedését

2016-ban majdnem 50 000 ember halt meg opioid-túladagolásban az Egyesült Államokban, és egy főre számítva Kanadában is szinte ugyanezek az arányok jellemzőek. 2000-től 2016-ig több amerikai halt meg túladagolás következtében, mint az első és a második világháborúban együttvéve. Ugyanakkor még ezek a komor számok is alábecslésnek tűnnek a túlzott opioid-használat hatását illetően, mert a halálesetek számához képest sokkal többen élnek a szer fogságában. A Fehér Ház gazdasági tanácsadóiak számadatai szerint a járvány 504 milliárd dollárba (140 244 milliárd forintba), azaz a GDP 2,8 százalékába került 2015-ban az USA gazdaságának.

Ez a közegészségügyi történet jelenleg már nem titok. Kevésbé közismert viszont annak leselkedő veszélye, hogy a járvány el fog terjedni a földgolyón. Miután a gyógyszerárak ellenállásra találtak az Egyesült Államokban és Kanadában, Ázsia és Európa felé fordítják figyelmüket, újra azokat a taktikákat alkalmazva, amelyek elsősorban okolhatók a válság kialakulásáért. Ezzel egy időben a fentanil, egy rendkívül hatékony szintetikus opioid felbukkanása még pusztítóbbá tette a járványt, és elkezdte átfórnálni a világ gyógyszerpiacát; ez a fejlemény jelentős külpolitikai bonyodalmakkal járt. Következésképpen világunk a törvényesen elérhető fájdalomcsillapítók túladagolása által előidézett és a fentanil elterjedésével súlyosított globális opioid-járvány

csúcspontjára érkezett – mindez történelmi arányokkal mérhető közegészségügyi katasztrófát hordozhat magában.

Ezeknek a rémisztő kilátásoknak a dacára a világ meglehetősen önelégült maradt. A kormányoknak és a nemzetközi szervezeteknek sürgősen le kell szűrniük az észak-amerikai válság tanulságait. Ezek közül az első és legfontosabb, hogy minél több opioid árasztja el a piacot, annál nagyobb lesz a probléma – így a kormányoknak egyesíteniük kell a függők kezelésére irányuló erőfeszítéseiket a megfélemezésre irányuló törekvéseikkel. Ez szigorú bánásmódot követel meg tőlük a gyógyszergyártókkal szemben, amelyek helyzetüket kihasználva agresszív lépéseket tesznek az opioidok eladásának és forgalomba hozatalának szabályozására. A szintetikus opioidok megjelenése pedig azt jelenti, hogy a kormányoknak újra kell értékelniük azt a szerepet, amelyet a kábítószer-kereskedelem elleni küzdelem játszik külpolitikájukban.

A vénykötelesség és az általa okozott károk

A mákból kinyert opioidokat már régóta sikeresen használták műtét utáni rövid távú fájdalom enyhítésére, illetve halálos betegségekben, például rákban szenvedők közérzetének javítására. Problémák adódhatnak azonban, ha ezeket hosszabb ideig írják fel nem halálos kimenetelű krónikus fájdalmak kezelésére. A meghosszabbított szerhasználat felveti a függőség kockázatát, és egyre csökken a beteg válaszkészsége, ami azzal jár, hogy mind több és több gyógyszerre van szüksége ugyanannak a hatásnak az eléréséhez. Az opioidok azért annyira veszélyesek, mert a halálos dózis mindössze csak néhányszorosa a normál dózisnak. Még nagyobb baj, hogy egy ma még hatásos adag holnap már gyilkolhat, főként, ha a beteg más szereket is fogyasztott, például alkoholt vagy benzodiazepineket (a Valium és a Xanax is ebbe a gyógyszerosztályba tartoznak). Mivel a túladagolás úgy okoz halált, hogy elvonja az oxigént a sejtektől, súlyos szervi károsodásokat szenvedhetnek még azok is, akik túlélnek.

Három oka van annak, hogy az opioidokkal széles körben visszaélnek. Először is, az orvo-

sok nem tudják olyan objektív módon mérni a fájdalmat, mint a láz vagy a vérnyomás esetében, ezért a betegek pontosságára és őszinteségére hagyatkoznak a fájdalom súlyosságának megítélésében. Másodszor, az opioidokat még egészséges emberek is igen sokra tartják az általuk okozott eufória miatt. Harmadszor pedig bárki, akinek nincsenek különösebb gátlásai, árulhat vényköteles opioidokat a fekete piacon.

A tizenkilencedik században és 1914-ben lezajló több nagy járvány után, ahol legálisan engedélyezték a gyógyszerhasználatot, az amerikai kormány legnagyobbreszt betiltotta az opioidok forgalmazását. Ezután közel ötven évig kevés ezzel kapcsolatos probléma volt Észak-Amerikában, néhány egyesült államokbeli és kanadai nagyvárost jellemző heroinhasználó kör mellett. Az 1960-as és 1970-es évek végén a heroin több nagyvárosra áterjedt, de aztán ez a folyamat megállt. Az 1970-es évektől az 1990-es évek közepéig viszonylag állandó volt a függő szerhasználók száma.

Az 1990-es évek közepén mindez megváltozott. Számos gyógyszeripari vállalat az opioidok rámenős piaci értékesítésébe kezdett – nemcsak akut, hanem krónikus fájdalom kezelésére – azt állítva, hogy esetükben kicsi a függőség kockázata. A leghírhedtebb a Purdue Pharma, az OxyContin gyártója volt, de más gyógyszercégek is hasonló termékekkel álltak elő. Módszereik legalább olyan kíméletlenek voltak, mint a drokkereskedőké, bizonyította be Barry Meier, a *New York Times* újságírója és Anna Lembke pszichiáter. A vényköteles opioidok iránti jórészt kritikátlan lelkesedés korszakában a gyártók bőkezű adományai gyakorlatilag minden olyan szervezetet elárasztottak, amelyeknek meg kellett volna védeniük a fogyasztókat, ideértve az egészségügyet szabályzó hatóságokat, az orvosok szakmai társaságait, az iskolai egészségügyi oktatási programokat, a választott tisztségviselőket, a betegek érdekvédelmi csoportjait, az orvosi körök véleményformálóit és az állami egészségügyi testületeket.

A Center for Public Integrity (CPI) nonprofit szervezet és az Associated Press (AP) hírügynökség tanulmánya szerint 2006-tól 2015-ig a

gyógyszeripar 880 millió dollárt (244 milliárd forintot) fordított kampánycélokra és az állami törvényhozás befolyásolására: a 220-szorosát annak az összegnek, amennyit az opioid-használatot korlátozni próbáló csoportok költöttek. 2013-ban a tíz legnagyobb gyógyszer cég marketingkiadásai mind meghaladták az Egyesült Államok Élelmiszerbiztonsági és Gyógyszerészeti Hivatalának (FDA) teljes költségvetését.

Az így létrejövő laza szabályozási környezet párosulva a sok, elviselhetetlen szintű fájdalommal élő beteg miatti aggodással a receptre felírt opioidok áradatát indította el. 1999 és 2014 között négyezerére nőtt a fogyasztásuk, évente 250 millió vényrel érve el a csúcst. 2010-re az amerikai egészségügyi rendszer minden évben elég opioid-adagot osztott ki ahhoz, hogy mindenki egy teljes hónapon át éjjel-nappal gyógyszerelhesse magát.

2007-ben a szövetségi ügyészség vádat emelt a Purdue Pharma ellen az orvosok és betegek szándékos megtévesztése miatt. 600 millió dollár (166 milliárd forint) bírságot szabtak ki a cégre, és kötelezték az OxyContin járó kockázatok és előnyök alaposabb ismertetésére. A büntetés mindazonáltal eltörpül a becslések szerinti 35 milliárd dolláros (9660 milliárd forint) bevétel mellett, amely a szer eladásából folyt be a Purdue kasszájába, a három bűnösnek talált vezető pedig megúszta a börtönbüntetést. Ezzel szemben, ha valakit 100 gramm – mintegy 2500 és 15 000 dollár (700 000 és 4 millió forint) közötti értékű – heroin eladásáért ítélnék el, az legalább öt évig terjedő letöltendő szabadságvesztésnek néz elébe valamelyik szövetségi börtönben. Az Egyesült Államokban és Kanadában az opioidgyártókat és -forgalmazókat sújtó egyéb büntetések többnyire nem érték el 25 millió dollárt (7 milliárd forintot) – ez az összeg elég alacsony volt ahhoz, hogy a cégek pusztán az üzleti tevékenységgel járó költségként könyveljék el azt.

Egy újabb keletű botrány arra derít fényt, hogy az iparág mennyire hatalmába kerítette a szabályozókat. 2016-ban egy eltökélt West Virginia-i újságíró, Eric Eyre felfedezte, hogy a gyógyszerártáságok közel kilencmillió opioid-tablettát szállítottak egy gyógyszerárba

Kermitben, West Virginia egy alig négyszáz lakosú kisvárosában. A Drogelhárító Igazgatóság (DEA) már vizsgálta, hogy az ezeket a szereket forgalmazó cégek miért nem jelentették vagy állították le a gyanús szállítmányokat. Az opioid forgalmazói erre megkörmöyezhető politikuskok befolyásolásával és olyan DEA-tisztviselők felfogadásával válaszoltak, akik közül sokan az iparág szabályozásáért felelős osztály munkatársai voltak. 2016-ban a Kongresszus elfogadott egy törvényt, amely megnyirbálta a DEA hatáskörét a hasonló esetek kinyomozásakor.

A fenti ügyben fáradozók egyik vezetőjét, Tom Marino pennsylvaniai republikánus kongresszusi képviselőt – akit a gyógyszergyártók bőséges kampányadományokban részesítettek – Trump elnök ráadásul kinevezte a Nemzeti Kábítószer-ellenőrző Hivatal élére. Marino visszalépett, amikor a *The Washington Post* és 60 Minutes [a CBS News hírműsora] hírt adott arról, hogy neki is köze van a törvényjavaslathoz; kinevezése azonban azt mutatja, hogy a kormány kábítószer-politikáját képes minden további nélkül olyasvalakire bízni, aki a gyógyszeripar kegyeltje. Marino távozása ellenére a változás semmilyen jelét nem mutatja az az iparágnek kedvező politikai légkör, amelyet a Kongresszus teremtett.

Pénzért kínált Nirvána

Ahogy lazultak a fájdalomcsillapítók felírására vonatkozó szabályok, úgy lendült fel a feketepiac egy egyszerű gazdasági számítás következtében. A feketepiacon az oxycodone tablettákért milligrammonként egy dollár körüli árat kell fizetni. Egy régóta opioidokon élő beteg rendszeres napi adagja 100 milligramm körül van, ami évente 36 500 dollár (több mint 10 millió forint) értékű tablettát jelent. Így az a beteg, aki 30 dollárt fizet a harminc napra elegendő mennyiséget érő receptért, napi 1 dollárt ad ki olyan szerekről, amelyeket aztán 100 dollárért lehet tovább értékesíteni. Akik jártasak a rendszerben, akár napi több száz milligrammot is felírathatnak vagy egy orvossal, vagy a több orvost körbejárva ügyesen beszerzik a recepteket.

Jóllehet a legtöbb beteget nem lehet bűnözőnek nevezni, sok bűnöző tettei magát betegnek. Továbbá még az egyébiránt becsületos

embereket is rosszra csábíthatja, amikor valami ekkora pénzzel jár. A betegnek elég csak hazudnia egy olyan panaszával kapcsolatban, amelyet az orvos nem tud objektív módon ellenőrizni, és máris dollárok tízezreit érő vények birtokába jut.

A feketepiac vonzó lehetőségeket kínál azok számára is, akiknek valóban szükségük van a szerekre. Egy milligramm tiszta heroinhoz rendszerint 1 dollár alatt lehet hozzájutni – ez valamennyivel kevesebb, mint amennyiért egy milligramm oxycodone-t lehet beszerezni, bár a heroin körülbelül háromszor hatásosabb. A vényköteles tabletták eladása és a heroin ily módon történő vásárlása lehetővé teszi a szerhasználónak, hogy több mint háromszor annyi opioidot fogyasszon – vagy pedig – a szokásos adagot fenntartva meglegyen mellette a napi betevő falatja vagy fizesse a labkért.

Így ördögi kör jön létre: a szerfüggők recepteket szereznek, amelyeket eladnak másoknak, akik függők lesznek, és maguk is megpróbálnak vényhez jutni, amelyeket aztán ők is eladnak, és így még több ember válik függővé. Ez a folyamat robbanásszerűen megnövelte a keresletet. A sok éven át állandó szintű heroinhasználat megugrott, ahogy a vényköteles opioidoktól függővé vált emberek átálltak a feketepiac kínálta lehetőségekre.

2014 körül a feketepiacra betörő fentanil tovább súlyosbította a helyzetet. A válságot nem a fentanil idézte elő: a vényköteles opioidok már emberek tízezreinek halálát okozták; de olajat öntött a tüzre. Az üzerek elkezdtek olcsó anyagokkal felhígítani a heroint, majd fentanilt adtak hozzá – ami kevésbé drága és hatásosabb, mint más opioidok –, hogy fokozzák a keverék hatását, mielőtt heroinként eladják. Az Egyesült Államokban a metadontól eltérő szintetikus opioidok (ide tartozik a fentanil is) okozta halálozások száma a 2013. évi 3105-ről 20 145-re ugrott 2016-ban.

Fájdalomtól elgyötört világ

Mindezidáig ezek a folyamatok az Egyesült Államokat és Kanadát jellemezték leginkább. Az Egyesült Államokban rendkívül kedvező légkörben működhetnek a cégek, míg

Kanadában nagyobb hagyománya van az állami szabályozásnak. Így botorság lenne más országok részéről azt feltételezni, hogy náluk nem fordulhat elő valami hasonló.

Az egyesült államokbeli gyógyszergyártók már dolgoznak a külföldi értékesítés bővítésén. A Purdue Pharmát birtokló Sackler-család tulajdonában van a Mundipharma is, gyógyszercegek világhálózata, amelyet nem korlátoz az USA szövetségi bíróságának Purdue elleni határozata. A Mundipharma tevékenysége kiterjed Ausztráliára, Braziliára, Kínára, Kolumbiára, Egyiptomra, Mexikóra, a Fülöp-szigetekre, Szingapúrra, Dél-Koreára és Spanyolországra, és ugyanazokat a kiméretlen értékesítési taktikákat használja, mint a Purdue az Egyesült Államokban – tudjuk meg a *Los Angeles Times* részletes beszámolójából. Képzéseket tart, ahol képviselői arra buzdítják az orvosokat, hogy küzdjék le az opioidokkal szembeni főbiájukat. Reklámkampányokat szponzorál, ahol gyógyszerészeti készítményeket ajánlanak a fájdalomcsillapításra. Termékeinek támogatásra tanácsadókat, helyi véleményformálókat és seregnyi értékesítési képviselőt állított csatarendbe.

A *Los Angeles Times*-től azt is megtudjuk, hogy a Mundipharma tanácsadói azt állították, hogy az OxyContin csak igen csekély függőségi kockázattal jár – ezért az állításért büntették meg a Purdue Pharmát az Egyesült Államokban. Mint ahogy David Kessler, az USA Élelmiszerbiztonsági és Gyógyászati Hivatalának (FDA) volt megbízottja elmondta a lapnak, a Mundipharma egy az egyben a Big Tobacco [az öt nagy dohányipari világ-cég] játékszabályait vette át. Amikor az USA gátakat szab az országon belüli értékesítésnek, a cég külföldre vonul.

2017 májusában egy az USA Kongresszusának tizenkét tagjából álló kétpárti csoport írásban hívta fel az Egészségügyi Világszervezet (WHO) főigazgatójának figyelmét a Mundipharma piaci ragadozó tevékenységére. Nem világos azonban, hogy meghallotta-e a világ az üzenetet. Láthatóan már számos ország vergődik az opioid-használat csapdájában. Németországban a gyógyszerfelírások száma

majdnem eléri a kanadai szintet. Ausztráliában meredek emelkedést mutat OxyContin-vények mennyisége, a Mundipharma pedig anyagiilag hozzájárult a fájdalomcsillapítás országos gyógyászati stratégiájának fejlesztéséhez. A harmadik világban, ahol gyengébb az államhatalom, a gyógyszergyártók pedig még inkább szabad kezet kapnak, még ennél is rosszabbak a kilátások.

Új recept

Az észak-amerikai válság világméretűvé válását megakadályozandó, számos lépést kell tennünk már most, mielőtt túl késő lesz. Először is, azoknak az illetékes hatóságoknak, amelyek úgy döntenek, hogy liberalizálják a vényköteles opioidokhoz jutást, inkább a kábítószerfüggőség kezelésére és más, az opioid-függőséggel küzdőknek nyújtott szolgáltatásokra kellene többet előirányozniuk, semmint akkor kapkodni megoldás után, amikor már elszabadult a pokol. Pusztán csak a szenvedélybetegek kezelése azonban nem fogja megoldani a problémát. A kormányoknak oda kell figyelni a gyógyszeripari vállalatok az opioidok túlzott fogyasztásából és túlreklámozásából származó előnyeire.

Egyszerű, bár gyökeres megoldást jelentene, ha eltiltanák a haszonra hajtó cégeket a hosszútávú, otthoni használatra szánt vényköteles opioidok eladásától, és csak a kormánynak vagy nonprofit szervezeteknek engednék meg ezt. Kevésbé elrugaszkodott ötlet lenne, ha betiltanák a márkaépítést. A szabályozók előírhatnák a patikáknak, hogy csak generikus termékeket áruljanak, vagy legalább megakadályozhatnák a gyártókat és termékeik kiskereskedelmi árusítóit a szerek reklámozásában. Jóllehet az ilyen tilalmak az Egyesült Államokban többnyire alkotmányba ütközőnek számítanak, sok ország viszont kellő hatáskörrel rendelkezik a reklámozás keretek közé szorítására. (Az Egyesült Államokban folytatott promócióra vonatkozó korlátozások – mint amilyeneket a dohányiparra is kivetettek – alapvetően megállapodások eredményei, nem pedig a törvényhozásé.)

Jóval bonyolultabb alternatívát jelentene egy az opioidokra vonatkozó különálló és szigorúbb szabályrendszer kidolgozása, amely felismerné a bennük rejlő sajátos veszélyt. Míg a legtöbb gyógyszernél észszerűnek tűnik pusztán annak megfontolása, hogy azok biztonságosak és hatásosak-e a beteg számára rendeltetészerű használat esetén, addig ilyen mértékek meghatározása elkésztően kevés az olyan könnyen és széles körben visszaélésekhez vezető szereknél, mint az opioidok. A szabályhozóknak valamilyeni, előrelátható következménnyel számolniuk kell, nemcsak azokkal, amelyek a felírt opioidok előírásos használata mellett valószínűek.

A szorosabb szabályozás a büntetések kiszámításának új módjait is magában foglalhatná a törvényszegő gyógyszercegek esetében. Nem sok bizonyíték van arra, hogy egyszeri bírság megváltoztatja a vállalati magatartást. Hatásosak lehetnek viszont azok a megállapodások, ahol a büntetés a kimenetel függvénye. Ha 1 millió dolláros (275 millió forintos) bírságot szabnának ki az opioid-gyártókra egy szóban forgó termékük minden egyes túladagolásakor, akkor ez tartós ösztönzöt jelentene önmaguk szabályozására.

Az Egészségügyi Világszervezet és az ENSZ két módon tudna segíteni. Sok alacsonyabb jövedelmű ország a gazdag országok problémájának épp az ellentétével néz szembe: nem használnak elég opioidot, ez a hiány pedig szükségtelen szenvedéshez vezet, különösen a gyógyíthatatlan betegek esetében. Ahelyett, hogy hagynák a profitéhes gyógyszergyártókat magukhoz ragadni ezt a lehetőséget, és a mérleg nyelvét túlságosan átbilleneni a másik irányba, a WHO-nak vagy más ENSZ-ügynökségnek kellene generikus morfiumot biztosítani a betegek számára ezekben az országokban kiemelt humanitárius feladatként. Az Egészségügyi Világszervezetnek és az ENSZ-nek óvni kell a tagországokat a terjeszkedni vágyó és megkérdőjelezhető erkölcsi nézeteket valló gyógyszercegektől. Ahogy a gyógyszergyártók is elküldik értékesítési képviselőiket szereik népszerűsítésére, úgy a WHO és más érdekvédő csoportok is küldhetnek képviselőket, hogy elmagyarázzák, hogyan és miért kezdődött, illetve fajult el a jelenlegi opioid-járvány.

Zárjuk el a csapat

A kábítószer-szakértők gyakran elutasítják az utánpótlás elvágására irányuló kísérleteket, azzal érvelve, hogy a letartóztatások nem segítenek a kormányoknak a drogproblémából való kilábalásban. Ez javarészt igaz, ha az utcai árusítókra gondolunk. Könnyen pótolható emberek bezárása nem sokat ér a legtöbb kábítószer áramlásának vagy használatának megállítására. Továbbá, az opioidfüggő börtönlakók bentlétük alatt elvesztik a szerrel szembeni toleranciájukat, és néhányan akkor halnak meg túladagolásban, amikor kiszabadulnak.

Szerencsére elég nagy a távolság a két szélsőség között: egyfelől háborút indíthatunk a drogüzérek és -használók ellen, másfelől átengedhetjük a közegészségügy és biztonság ellenőrzését a függőséget okozó drogokkal kereskedő, pénzéhes cégeknek. A hatóságok pusztán engedélyének visszavonásával leállíthatnak egy orvost, aki törvénytelen vagy felelőtlen módon ír fel egy receptet – még csak drága börtöncellára sincs szükség. Ez a taktika működik, hiszen a fekete-piac nem tudja pótolni ezeket az orvosokat. Már alkalmazzák is, de több forrás lenne szükséges az effajta ügyek kinyomozására. Anyagilag még előnyösebb, ha a nagyvállalatokat vesszük célba, mivel az ebből eredő büntetések gyakran nagyobbak a nyomozás és vádemelési eljárások költségeinél. A nyomozást megkönnyítendő a Kongresszusnak vissza kellene vonnia a DEA hatáskörét korlátozó, 2016-ban elfogadott törvényt. Más országoknak pedig gondoskodniuk kell arról, hogy bűnüldöző szerveinek meglegyen a felhatalmazása a nagyvállalatok által elkövetett súlyos törvényszegések kinyomozására és perek indítására.

A jelenlegi opioid-járvány megismétli a dohányipar történetéből ismert leckét: a nagy cégek által terjesztett legális kábítószer mértéktelenül több halálesetet okozhatnak, mint a törvénytelenül fogyasztott szerek. Nem érdemes komolyan venni az olyan, szabadidős opioidok legalizálásáról szóló felhívásokat, amelyek nem tudnak megbirkózni a valóságnak ezzel az oldalával.

A kormányoknak is le kell szűrni a legfontosabb tapasztalatokat a közegészségügyi kutatásokból: pusztán csak az egyedi esetek

kezelésével nem lehet megállítani a járványokat. Vegyük példának a Kanada Brit Columbia tartományában lévő Vancouvert, amely teljes mértékben magáévá tette azt az elgondolást, hogy az egészségügyi és szociális szolgáltatók biztosítása képes megoldani a drogproblémákat. A lakosoknak hozzáférésük van a teljes körű egészségügyi ellátáshoz, kábítószerkezelési programokhoz, fecskendőcseréhez és felügyelt szobákhoz, ahol kábítószerrel használhatnak, a túladagolás esetén segítő naloxonhoz és opioid-helyettesítő kezelésekhez, köztük a kormány biztosította heroinhoz. A város és a tartomány világszinten váltak élenjáróivá az ártalomcsökkentő megközelítésnek (harm-reduction approach). Ugyanakkor a vancouveri egészségügyi szolgáltatás által ellátott területen 2016-ban 36 százalékkal nőtt a túladagolásból származó halálozások arányszáma, és 100 000 lakosra számítva 53,8 halálesetet ért el a tavalyi év folyamán. Ez hasonló a nyugat-virginiai arányhoz, ahol kevés a szolgáltatás, és a problémától leginkább sújtott amerikai államnak számít; itt 2016-ban minden 100 000 lakosra 52 túladagolási haláleset jutott. Létfontosságú az opioid-függőségben szenvedő emberek ellátása. De a vancouveri lecke arra tanít, hogy az egészségügyi és szociális szolgáltatások kiterjesztése az opioid-utánpótlás problémájának kezelése nélkül hasonló ahhoz, mint amikor gyűszűvel próbálunk kimerni egy túlsorduló fürdőkádat, de eközben nem zárjuk el a csapot.

Olaj a tűzre

A fentanil megjelenése súlyosbítja az észak-amerikai válságot és megnehezíti a kialakulóban lévő világválság visszaszorításáért küzdők dolgát. A droggereskedők és -elosztók számára a fentanil sok előnnyel jár, és oly módon formálhatja át a világ opioid-piacát, hogy az fontos következményekkel járhat majd a külpolitikában és a nemzetközi kapcsolatokban, nemcsak a közegészségügyben. A hagyományos tiltott kábítószerrel, mint például a heroin vagy a kokain, hosszú elosztóláncon keresztül áramlanak, amelynek során akár tíz kézen is átmennek a termeszítő és a felhasználó között. Ezeknek a láncolatoknak a tagjai, főként a

nemzetközi határokon átkelő összekötők, gyakran előszeretettel tömörülnek nagy bűnbandákba, amelyek képesek megfélemlíteni a hatóságokat vagy összejátszani velük. Ezzel szemben fentanilt bárhol elő lehet állítani titokban, ahol van vegyipari létesítmény, nemcsak ott, ahol ópiummák-ültetvény nő.

Továbbá a fentanil előállítás jóval kevésbé munkaigényes, mint a heroiné, így szponzorálói lényegesen kevesebb politikai tőkét szereznek munkahelyek teremtése által, mint az illegális máktermesztés támogatói. Ennek következtében a fentanil-termelés megakadályozása nem jár akkora politikai teherrel, valamint a lázadások és a terrorizmus visszaszorítása szempontjából is kevesebb a kedvezőtlen mellékhatása, mint a kábítószertermelés-termesztés felszámolásának. Azonkívül a fentanil olyan tömény, hogy egyszerre egy kilogramm is küldhető belőle. Ez jelentős mértékben csökkenti a szállítási költségeket, valamint azoknak a szervezeteknek a szerepét és befolyását, amelyek viszonylagos előnye a hatalmas szállítmányok nemzetközi határokon való átcsempészéséből származik.

Ezek a tényezők lejjebb fogják vinni az árakat, miközben nő a fogyasztás. Azonban az opioid-fogyasztás az áreséshez képest kisebb arányban szokott emelkedni. (Például egy tíz százalékos árcsökkenés esetén kevesebb mint tíz százalékkal nő a felhasználás.) Következésképpen, a fentanil csökkenti az előállítók bevételeit és befolyását. Azokban az országokban azonban, amelyek megengedik a gyógyszercégeknek az opioidok tisztességtelen és rámenős értékesítését, ez a hatás valószínűleg erősebb lesz, mint a kiegyenlítődés, amelyet a feketepiaci opioidok iránti nagymértékben megnövekedett kereslet okoz.

A fentanil arra is képes, hogy megváltoztassa a drogcsempész szervezetek közt fennálló hatalmi egyensúlyt. A mexikói Sinaloa kartell például, amely már régóta uralja a heroin és kokain elosztását az Egyesült Államokban, akár el is veszítheti piaci részesedését riválisa, a Jalisco Új Nemzedék kartell (Jalisco New Generation) javára, amely már korábban, még 2014-ben elkezdett fentanillal

foglalkozni. Ez nem feltétlenül jó hír, mert a Sinaloa kartell fellépése általában kevésbé volt erőszakos, mint a Jalisco Új Nemzedék kartellé. Ha az utóbbi megkérdőjelezi a Sinaloa uralkodó szerepét a mexikói határtól északra, akkor az USA-ban igencsak elszaporodhatnak a kábítószerrel kapcsolatos erőszakos cselekmények, mind a drogüzérek körében, mind pedig a bűnüldöző szervek és a köztisztviselők ellen.

A Sinaloa úgy kezdett alkalmazkodni az új körülményekhez, hogy erőteljes fentanil-értékesítésbe fogott, legalábbis az Egyesült Államok keleti partján. Ez a kartell a drog egyik fő szállítója például New York Citybe is, ahol a túladagolások halálesetek száma 2017-ben négyszer olyan magas volt, mint az emberöléseké. Ez eléggé aggasztó tendencia, de a Sinaloa legalább továbbra sem folyamodik erőszakhoz az USA területén. Például időnként békés, idősebb – büntetlen előéletű – házaspárokat alkalmaznak a fentanil terjesztésére – alkalmi csempészésre küldik őket vonattal vagy autóval. Így nehezebb megállítani őket, de az erőszakos cselekmények száma sem nő.

A fentanil felbukkanása a világ kábítószerpiacát is kettészakíthatja. Tehetősebb helyeken, ahol drága a heroin, köztük Kanadában, az Egyesült Államokban és Európában a szerhasználók olcsóbb szintetikus drogokra állhatnak át. Ez azt eredményezné, hogy ópiummástermelő országok, mint például Afganisztán és Mianmar alapvetően a magas szerfüggőségi aránnyal jellemzett szomszédos országokat látnák el – Kínát, Iránt, Pakisztánt és Oroszországot. Nem valószínű, hogy a szintetikus drogok itt nagyon felkapottak legyenek, mivel ezek az országok közel fekszenek a herointermelő helyekhez, a bűnüldöző szervek nem túl szigorúak, a határok pedig könnyen átjárhatók, így a heroin sokkal olcsóbb.

Míndez újraformálhatja a nemzetközi kapcsolatokat. Ha az Amerikai Egyesült Államokban a fogyasztás áttolódik a növényi alapú szerekről a vegyileg előállított drogok felé, akkor alábbhagyhat Washington érdeklődése a kábítószer-növény-termesztés felszámolása iránt; ezáltal több évtizedes feszültségforrás szűnne

meg az USA és a latin-amerikai országok között. 2001 és 2009 között az USA ópiummástermesztés elleni programja Afganisztánban, ahol a gazdaság jelentős mértékben függ a kábítószerektől, arra készítette a gazdálkodókat, hogy tárt karral fogadják a radikális és terrorista csoportokat. Az Obama-kormány – elvetve ezt a megközelítést – hatalmas politikai áttörést ért el a lázadások felszámolása és a nemzetépítés terén. A Trump-kormányban nem lenne tanácsos az előbbi szemléletet újraéleszteni. Ha a kokainfogyasztást felváltanák a szintetikus opioidok, vagy egy szintetikus kokain-analógot fejlesztenének ki, Bolívia, Kolumbia és Peru kokatermelő vidékei hasonló változásokon mennének keresztül.

Sokkal nehezebb feladatnak bizonyulna a nagyobb és tekintélyesebb szintetikusdrog-termelő országok, mint például Kína és India rábírása arra, hogy lépjenek fel a gyógyszergyártókkal szemben. Mivel pedig az USA és Kanada viszonya Kínával és Indiával jóval bonyolultabb, mint a dél-amerikai országokkal, a kábítószertermelés ellenőrzését célzó törekvések más érdekekkel ütközhetnek.

A nemzetközi kábítószerpiac kettéválása súlyosbíthatná a globális drogpolitika megosztottságát, növelvén az érdekkülönbségeket a harcias ázsiai és közel-keleti, illetve a liberálisabb európai és latin-amerikai országok között. A nemzetközi kábítószer-ellenőrzés valószínűleg előtérbe kerülne azoknak az országoknak – főként Kínának és Oroszországnak – a politikai napirendjén, ahol a népesség még mindig a növényi alapú szerekre támaszkodik. Oroszország, amely az afgán heroinra épülő opioid-járványtól szenved, továbbra is nyomást gyakorolhat az Egyesült Államokra, hogy az felszámolja a kábítószer-ültetvényeket Afganisztánban, vagy akár magára is vállalhatja a feladatot. Moszkva valószínűleg fontosabbnak fogja tekinteni a kábítószer-ellátás ellenőrzését, mint a tálibok politikai tőkájének a korlátozását, amelyet azok a mákültségnyelvények védelméért folytatott küzdelemben nyerhetnek. Az oroszok már most igyekeznek megnyerni a tálibok kegyeit – a csoportot kisebb veszélynek érzékelik Afganisztánban, mint az Iszlám

Államot (ISIS). Bölcsen tenné Washington, ha megosztaná Pekinggel és Moszkvával a tanulságokat azokkal a hibákkal kapcsolatban, amelyeket az Egyesült Államok követett el a kábítószer elleni küzdelme során, hogy az előbbi országok mellőzhessék ezeket, és a sikereikkel kapcsolatban is, hogy azokat pedig megismételhessék.

A kábítószer-ellenőrzés az Egyesült Államok és Kína viszonyának egyre sarkalatosabb pontjává válik. 2017 márciusában Kína betiltotta a fentanil négy változatának gyártását, főként az Obama-kormány elkötelezettségére adott válaszul. A Trump-érában azonban nem sikerült tovább építeni ezt a párbeszédet. Kínával együtt kell működni, hogy vissza lehessen szorítani az USA-ba törvénytelenül érkező fentanil-szállítmányokat és azt az elterjedt gyakorlatot, hogy új, némileg megváltoztatott kábítószereket gyártsanak a törvényi előírások kijátszására.

Sokkal kevésbé vannak előrehaladott állapotban a megbeszélések Indiával – a tiltott kábítószerek prekursorainak (előanyagainak) és egyre inkább a tiltott drogoknak ugyanolyan tekintélyes gyártójával. Ez azzal magyarázható, hogy India teljes egészében tagadja a világ kábítószer-kereskedelmében játszott szerepét. Még azt sem hajlandó elismerni, hogy része van a tiltott prekursor-ellátmányokban,

nem beszélve a szintetikus szerekről, és nem sikerült megfelelően fellépnie az ezeket törvénytelenül előállító és forgalmazó gyárakkal szemben sem. A szintetikus kábítószerek gyártása semmiképpen sem korlátozódik a fejlődő országokra. Már most sokat termelnek belőlük a gazdag országokban, főként Nyugat-Európában. Ha ez a tendencia folytatódik, a kábítószer-fogyasztó országoknak, amelyek általában gazdagok és tekintélyesek, többé talán már nem kell nyomást gyakorolniuk a drogtermelő országokra – amelyekre egyik fenti jellemző sem igaz –, mert addigra már a probléma az ő házuk tájára is elér.

Jóllehet a szintetikus opioidok megjelenése új veszélyeket hordoz magában, külpolitikai szempontból lehetőséget ad az országoknak fontos nemzetközi kapcsolatok javítására. A közegészségügy azonban, bárhová nézünk, igen komor képet mutat: az opioid-ellátás felfutása – akár vényköteles fájdalomcsillapítók, akár feketepiaci szerek formájában – világjárványt indíthat el, és emberek millióit taszíthatja megnyomorító és esetlegesen halállal végződő függőségbe. Ez a végkimenetel még elkerülhető, de csak akkor, ha a világ kormányai nem alvajárókként sétálnak a katasztrófa felé.

(Foreign Affairs)

Előző lapszámunk végén technikai hiba miatt tévesen jelent meg szerzőink felsorolása. A mulasztást most pótoljuk. Olvasóinktól és az érintett Szerzőktől elnézést kérünk!

A VALÓSÁG 2018. OKTÓBERI SZÁMÁNAK SZERZŐI:

- Prof. dr. Bencsik Andrea* CSc., PhD, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar
Botos Katalin professor emeritus, SZTE, PPKE
Dr. Csanádi Ágnes PhD, tanszékvezető, főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, Pénzügy és Gazdálkodás Tanszék, Zalaegerszeg
Gulyás Tibor, HÖÖK, elnök
Horváth-Csikós Gabriella mestertanár, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Dr. Juhász Tímea PhD, SAP tanácsadó, Budapest
- Kapronczay Károly* történész, egyetemi tanár, Budapest
Kiss Károly közgazdász és társadalomkutató, kandidátus, ny. egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem
Paár Ádám (1983) történész PhD, politológus, Méltányosság Politikaelemző Központ, Budapest
Szegedi László régész, Rimaszombat
Tefner Zoltán egyetemi magántanár, Budapesti Corvinus Egyetem
Turbucz Péter levéltáros, MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc
Vámosi Péter, HÖÖK, elnökhelyettes
Varga János mérnök-tanár, Székesfehérvár

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- Gazdag László* közgazdász, ny. egyetemi docens, kandidátus, Tatabánya
Dr. Gesztesi Enikő gimnáziumi tanár, klasszika-filológus, Szekszárd
Dr. Gesztesi Tamás nyugalmazott főorvos, Szekszárd
Dr. Hajdú Gergely PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar), Pécs
Jakabffy Éva filozófus, pszichológus, tudományos publicista, műfordító, Budapest
Kakuk Gabriella pályázatkezelési referens, Pénzügyminisztérium, Gazdaságfejlesztési Programok Végrehajtásáért Felelős Helyettes Államtitkárság
Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, Budapest
Marton Zsigmond mérnök, ny. minisztériumi főtanácsadó, egykori külkereskedő, Budapest
M. Lezsák Gabriella régész, MTA BTK MÓT, Visegrád
Németh István egyetemi tanár, Budapest
Dr. Prieger Adrienn, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója (Állam- és Jogtudományi Kar, EU Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék), Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Dr. Prieger Adrienn</i> : Az európai identitás szerepe Törökország EU-csatlakozási folyamatában: „keresztény Európa” vagy „multikulturális Európa”?	1

SZÁZADOK

<i>Jakabffy Éva</i> : Dienes Valéria életműve	11
<i>Dr. Gesztesi Tamás – Dr. Gesztesi Enikő</i> : Bél Mátyás Notitiájának (latin–magyar) fordítói (A Notitia munkálatainak megkezdése közelgő 300. évfordulójára)	43
<i>Németh István</i> : Szocializmusok (I. rész)	55

MŰHELY

<i>Gazdag László</i> : Restrikciós csomag = neoliberais gazdaságpolitika?	74
<i>Kakuk Gabriella</i> : Külföldi állampolgárok ingatlanszerzése Magyarországon . .	82
<i>Dr. Hajdú Gergely</i> : A magyar gyermekvédelmi rendszer és annak jogszabályi környezete.	91

NAPLÓ

<i>M. Lezsák Gabriella</i> : A Kis-Szamos völgyének régészeti repertórium	98
<i>Kapronczay Károly</i> : Ferenc József élete és megítélése magyar szemszögből	105

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Mit ér az ember, ha diplomás? (108) <i>Zoltan Barany</i> : Útvesztés Mianmarban – A demokratikus ébredéstől az etnikai tisztogatásig (111) <i>Keith Humphrey – Jonathan P. Caulkins – Vanda Felbab-Brown</i> : Alvajáróként a katasztrófa felé. Állítsuk meg egy amerikai járvány világméretű elterjedését (120)	

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természet-tudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2018. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2018. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
  - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
  - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

